

Інформаційна довідка
щодо проекту Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону
України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове
державне соціальне страхування» щодо звільнення від сплати єдиного
внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування осіб
незалежно від виду призначеної та виплачуваної страхової виплати
чи соціальної допомоги»
*(реєстр. № 13550 від 28.07.2025)**

***Анотація.** В інформаційній довідці представлено результати аналізу пропозицій, передбачених проектом Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування» щодо звільнення від сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування осіб незалежно від виду призначеної та виплачуваної страхової виплати чи соціальної допомоги» (реєстр. № 13550 від 28.07.2025). Акцентовано увагу на розмежуванні статусів платника внесків на загальнообов’язкове державне соціальне страхування та пенсіонера.*

***Ключові слова:** загальнообов’язкове державне соціальне страхування, пенсійна система, єдиний внесок, застрахована особа, пенсіонер.*

Вступ.

Функціонування стабільної пенсійної системи є показником соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства, базовою умовою забезпечення соціальних гарантій для пенсіонерів, а також опосередковано для працюючої частини населення, яке сплачує страхові внески з доходів, отриманих від суспільно-корисної діяльності.

Наразі через повномасштабне вторгнення в Україні простежується збільшення диспропорцій між наявною кількістю осіб, які набувають права на пенсію, та осіб, які цей вид соціального захисту мають забезпечити своїми внесками. У зв’язку з цим удосконалення законодавства про загальнообов’язкове державне соціальне страхування, зокрема щодо сплати єдиного соціального внеску, залишається визначальним фактором, що може вплинути на рівень фінансової стійкості пенсійної системи.

Основна частина.

Базою пенсійного захисту в Україні є перший рівень пенсійної системи¹, який зазнав найбільшого негативного впливу від воєнних дій. Реалістичними стають прогнози щодо суттєвого зростання кількості пенсіонерів із мінімальним пенсійним забезпеченням. Демографічна криза значно ускладнює формування дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України, що обумовлює необхідність стимулювання застрахованих осіб до більш тривалої участі в системі загальнообов’язкового державного соціального страхування, у тому числі тих, хто працює не за наймом, а здійснює іншу суспільно-корисну діяльність.

¹ Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

Водночас у законодавстві передбачені випадки звільнення окремих категорій осіб від обов'язку сплати страхових внесків із трудового доходу, тобто пільги (соціальні преференції). Їх надання обумовлено наявністю певних умов, які можуть бути змінені в законодавчому порядку або пільга може бути скасована, що не є звуженням прав. Пільги – це переваги (привілеї або сприятливе ставлення), що надаються певній особі, соціальній групі або організації з боку держави, спрямовані на покращення їх становища або досягнення певних цілей. Мета пільги щодо звільнення від сплати єдиного внеску – стимулювання підприємницької / професійної активності фізичних осіб із числа пенсіонерів. Ціллю такого законодавчого регулювання є створення сприятливих умов для отримання додаткового доходу пенсіонерами, оскільки солідарна пенсійна система не в змозі забезпечити в повному обсязі достатній життєвий рівень, гарантований Конституцією України².

Із метою врегулювання порядку звільнення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування осіб незалежно від виду призначеної та виплачуваної страхової виплати чи соціальної допомоги розроблено проект Закону України «Про внесення змін до статті 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» щодо звільнення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування осіб незалежно від виду призначеної та виплачуваної страхової виплати чи соціальної допомоги» (реєстр. № 13550 від 28.07.2025) (далі – законопроект).

Законопроектом пропонується внести зміни до статті 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», якими передбачити, що отримання особами, які є фізичними особами – підприємцями, провадять незалежну професійну діяльність, є членами фермерського господарства, іншого виду пенсійного забезпечення, ніж пенсії за віком або за вислугу років, або отримання особами з інвалідністю, або які досягли віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», відповідно до закону пенсії або соціальної допомоги, – не позбавляє набутого права таких осіб на звільнення від сплати єдиного внеску в порядку, визначеному цим Законом.

Розглянувши законопроект, вважаємо за доцільне висловити таке.

Концептуально законопроект є дискусійним, оскільки на рівень фінансової стійкості пенсійної системи впливає здатність держави підтримувати соціальну справедливість між усіма учасниками системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, одночасно забезпечуючи ефективність регулювання людського потенціалу. Не можуть бути підтримані положення законопроекту щодо «набутого права на звільнення від сплати страхових внесків». Це не право, а пільга (преференція), що надається за наявності умов, визначених законодавством. Зміна таких умов або скасування пільги означає зміну або скасування пільги, а не права.

² Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування» (далі – Закон)³, до якого пропонується внести зміни, визначає правові та організаційні засади забезпечення збору і обліку єдиного внеску, умови й порядок нарахування та сплати і повноваження органу, що здійснює його збір та ведення обліку. Відповідно до частини четвертої статті 4 цього Закону від сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування звільняються: фізичні особи – підприємці, у тому числі платники єдиного внеску; особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, у тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності; члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах, якщо вони отримують пенсію за віком або за вислугу років, або є особами з інвалідністю, або досягли віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування», і отримують пенсію або соціальну допомогу.

Закон визначає статус страхувальників (платників єдиного внеску), умови та порядок сплати ними єдиного внеску і, на нашу думку, не здійснює правового впливу на статус страхувальників як пенсіонерів або як суб’єктів підприємницької діяльності, або осіб, які здійснюють незалежну професійну діяльність, тощо. Положення частини четвертої статті 4 Закону визначають перелік платників єдиного внеску, які звільняються від його сплати, та врегульовують умови, за яких така пільга надається. У разі зміни таких умов – припиняє дію і пільга. Це не можна вважати дискримінацією⁴ по відношенню до осіб (пенсіонерів), у яких змінилася одна з умов, яка (сукупно з іншими умовами) обумовлювала надання пільги.

Варто зазначити, що зміст статті 4 Закону щодо переліку платників єдиного внеску та умов надання пільги з його сплати постійно оновлювався, зокрема стосовно видів пенсій, які платники єдиного внеску мають отримувати, щоб застосовувати пільгу. До цього переліку не увійшли платники із числа осіб (пенсіонерів), які отримують пенсію у зв’язку із втратою годувальника. Такий підхід є цілком логічним, адже специфіка цього виду пенсійного забезпечення обумовлена наявністю відносин «годування». Смерть годувальника, який за рахунок своїх доходів від суспільно-корисної діяльності забезпечував інших осіб – утриманців, позбавляє останніх джерел засобів до існування. «Перебування на утриманні годувальника» є підставою для призначення особам пенсії у зв’язку з втратою годувальника, що не корелюється з переліком фізичних осіб – страхувальників (підприємці, у тому числі платники єдиного внеску; особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, у тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які

³ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування : Закон України № 2464-VI від 08.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>

⁴ Постанова від 10.04.2019 № 814/779/17 Верховного Суду. Велика Палата. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81573958>

провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність) та умовою надання пільги – отримання доходу від цієї діяльності.

Саме з цих позицій виходив законодавець. Такого правового висновку свого часу дійшов Верховний Суд України в постановках від 21 квітня 2015 року у справі № 805/949/14 (№ 21-90a15) та від 26 травня 2015 року у справі № 818/2082/14 (№ 21-228a15), згідно з яким положення частини четвертої статті 4 Закону № 2464-VI не поширюються на осіб, які отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника**.

Передбачена пунктом 1 законопроекту пропозиція сформульована у спосіб, який не може бути підтриманий. «Іншим видом пенсійного забезпечення», ніж пенсія за віком або за вислугу років, або по інвалідності – є пенсія у зв'язку з втратою годувальника.

Право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника мають непрацездатні члени сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по III групі інвалідності, а в разі смерті особи, яка виконала функцію донора анатомічних матеріалів людини, пенсіонера або осіб, зазначених у частині другій статті 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у разі смерті (загибелі) особи внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), особи, якій відповідно до Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» надано правовий статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин, – незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям до 18 років (а які навчаються за денною формою навчання або дітям-сиротам – до 23 років) пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника*. Таким чином, прийняття законопроекту суттєво розширить коло страхувальників, які не сплачуватимуть єдиний внесок.

До умов надання пільги зі сплати єдиного внеску Закон відносить зайняття суспільно-корисною діяльністю, яка приносить дохід. Водночас наявність доходу є підставою для припинення виплати пенсії у зв'язку з втратою годувальника, за виключенням випадків призначення такої пенсії довічно. Так, батьки, чоловік (дружина) померлого, які не були на утриманні годувальника, мають право на пенсію, якщо втратили джерело засобів до існування.

Аналіз положень статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо умов призначення пенсії у зв'язку з втратою годувальника та кола осіб, які мають право на таку пенсію (з

**Велика Палата Верховного Суду відступила від висновку Верховного Суду України, викладеного в постановках від 21 квітня 2015 року у справі № 805/949/14 (№ 21-90a15) та від 26 травня 2015 року у справі № 818/2082/14 (№ 21-228a15), щодо непоширення звільнення від сплати єдиного внеску на осіб, які отримують пенсію у зв'язку з втратою годувальника. Детальніше з текстом постанови Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі № 814/779/17 можна ознайомитися за посиланням. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81573958>.

*Згідно зі статтею 35 Цивільного кодексу України фізична особа може займатися підприємницькою діяльністю з 16 років, якщо вона має повну цивільну дієздатність.

урахуванням умов надання пільги зі сплати єдиного внеску, передбачених Законом для страхувальників), свідчить про потенційні ризики неоднозначного правозастосування у разі прийняття законопроекту, що своєю чергою, спричинить зростання кількості судових справ.

З урахуванням рівня пенсійного забезпечення за віком, прийнятною, на нашу думку, є пропозиція, якою передбачається можливість збереження пільги для страхувальників із числа пенсіонерів у разі їх переходу з пенсії за віком на пенсію у зв'язку з втратою годувальника. У такий спосіб пропонувані зміни відповідатимуть меті та цілям пільги, а також не створюватимуть ризику порушення права на одержання такої пенсії через наявність доходу від суспільно-корисної діяльності, оскільки у разі досягнення особою пенсійного віку пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається довічно.

На нашу думку, пропозицію, передбачену пунктом 1 законопроекту, було б доцільно сформулювати таким чином:

«У разі переходу осіб, зазначених у пунктах 4, 5 та 5¹ частини першої цієї статті, з пенсійного забезпечення за віком на пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника, пільга зі звільнення від сплати за себе єдиного внеску зберігається».

Висновки.

Функціонування пенсійної системи виключно на засадах солідарності унеможливорює розрахунок довгострокових перспектив розвитку, що сприяє фрагментарному та ситуативному законодавчому регулюванню. Окрім того, реформування законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування доцільно здійснювати, зважаючи на складний соціально-економічний та воєнний стан, активні міграційні процеси, погіршення демографічної ситуації, диференціацію доходів громадян тощо.

Урахування зазначених зауважень дозволить уникнути таких ризиків прийняття законопроекту:

- неузгодженості положень законопроекту з чинними законодавчими актами (стаття 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»);
- фінансово-економічних (у частині збільшення видатків державного бюджету на фінансування пенсій через суттєве зниження дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України).

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*